

Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, I, İstanbul 1963, s. 439-536; Ö. L. Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *TTK Belgeler*, III/5-6 (1968), s. 1-479; E. Zachariadou, "The Conquest of Adrianople by the Turks", *Studi Veneziani*, XII, Venice 1970, s. 210-217; Haim Gerber, "The Waqf Institution in Early Ottoman Edirne", *AAS*, XVII (1989), s. 29-45; Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", *TTK Bildiriler*, III (1989), s. 1415-1424; [bu madde müellifin bibliyografyadaki çalışmaları esas alınarak Feridun Emecen tarafından düzenlenmiştir].

M. TAYYİB GÖKBİLGİN

□ **MİMARİ.** Edirne Trakya'nın en stratejik yerinde kurulmuş bir Roma "castrum"u iken bu kalenin içinde gelişmiş bir Bizans şehrine dönüşmüş, 1361'e doğru Türk idaresine geçtikten sonra hızla bir Türk şehri özelliği kazanmıştır. Kısa bir süre içinde surların dışına taşarak sultanlar, vezirler ve halktan hayır sahiplerinin kurdukları vakıflarla büyük bir müslüman Türk şehri kimliğine bürünmüştür. Ayrıca bir saray kompleks yapılmış, şehrin içindeki büyük bir kilise camiye çevrilmiş, bir taraftan daha başka cami ve mescidler inşa edilirken diğer taraftan da Avrupa yönüne giden ana yol üzerinde bulunduğu büyük han ve kervansaraylar inşa edilmiştir. 1453'te fethedildikten sonra İstanbul Osmanlı Devleti'nin yeni başşehri olmasına rağmen Edirne de devletin eski başşehri olarak ehemmiyetini kaybetmemiştir. Ayrıca padişahlar zaman zaman buradaki sarayda yaşamaya devam ettik-

lerinden Edirne'nin imarı da sürmüştür. Meselâ II. Ahmed (1691-1695) sultanlığı döneminde bütün hayatını burada geçirmiş, İstanbul'a hiç gitmemiştir.

Edirne'deki mimari eserler, önce 1146'da (1733-34) Üç Şerefeli Cami yanından başlayıp Kanatlı Köprü'ye ve Ekmekçizâde Ahmed Paşa Kervansarayı'na kadar uzanan büyük yangınla harap olmuş, arkasından 1165 Ramazanında (Temmuz 1752) meydana gelen zelzelede büyük ölçüde tahribe uğramış, fakat bu felâketlerin ardından tamir edilmişlerdir. XIX. yüzyıl başlarından itibaren ise Rus ordusunun Trakya'ya inmesiyle şehir tekrar büyük bir tahribata uğramıştır. Edirne ilk Rus işgalini Safer 1245'te (Ağustos 1829) görmüş, fakat savaşı teslim olduğundan saray dışındaki eserlere fazla zarar verilmemiştir. Ancak 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nda Edirne tarihinin en büyük felâketlerinden biriyle karşılaşmıştır. Bu defa Edirne Sarayı bir daha ayağa kaldırılamayacak şekilde tahribe uğramıştır. Ayrıca 1912-1913 Balkan Savaşı, yarattığı acılar ve eski eserlerde bıraktığı izler bakımından önceki işgali de aştı. Bundan sonra Edirne'nin bütünüyle harap olduğu ve içindeki eserlerin âdeta yıkılmaya bırakıldığı görülür. Nitekim bu yıllarda bir taraftan şehrin aşağı mahalleleri ve Tunca kıyılarındaki camiler taşkınlardan zarar görürken diğer taraftan özellikle 1940'lı yıllarda, Balkan Savaşı facialarından ürken halkın aynı hadiselerin tekrarlanacağı endişesiyle şehirden göç etmesi ve nihayet 1953'teki zelzele şehrin ve buradaki eserlerin büyük ölçüde tahribine sebep olmuştur. Bunun yanında 1930-1940 yılları arasında Vakıflar İdaresi tarafından pek çok eserin satılması ve bunları alanların binaları yıktırarak arsalarına ev yaptırmaları ile Edirne'nin vakıf yapılarının büyük kısmı yok olmuştur. Mimar Sedat Çetintaş 23 Temmuz 1940 tarihinde yazdığı raporda, "üçüncü derecede görülüp lüzumunda yıktırılması câiz görülen binalar" olarak altmış beş eserin adını yazmıştır. Rıfki Melûl Meriç tarafından tesbit edildiğine göre 1928-1948 yılları arasında bazıları arsa halinde olan 120 cami ve tekke satılmıştır.

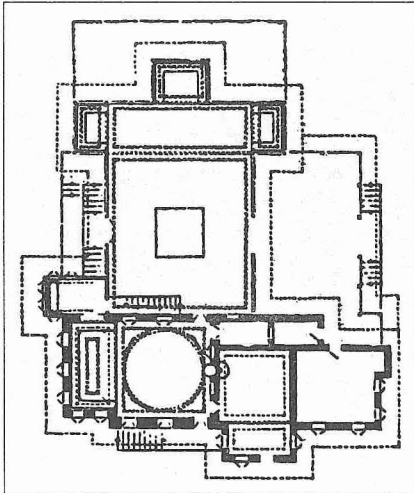
Evliya Çelebi, XVII. yüzyılın ilk yarısı içinde Edirne'de on dördü sultanlar, 300'ü vezirler ve âyan tarafından yapılmış 314 cami bulunduğunu bildirir. Ancak mescidler ve zâviyelerle bu sayının 1700'ü bulunduğunu yazması bir abartmadır. O. Nuri Peremeci, Edirne hakkında değerli

bir tarih yazmış olan Ahmed Bâdi Efendi'nin bu 300 kadar camiden 224 tane sinin adını tesbit ettiğini ve haklarında bilgi topladığını belirtmiştir (*Edirne Tarihi*, s. 79). Kendisi ise elli bir caminin kısa açıklamalarla adlarını verir. Oktay Aslanapa yalnız yirmi üç camiden bahsetmiştir. Edirne'deki her türlü tarihî eserin adını veren, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün düzenlediği bir listede 157 çeşitli eserin adı yer almıştır (*Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, s. 178-184). Edirne'nin son gördüğü felâket 1953 yılındaki zelzeledir. Bunun sonucunda tarihî eserlerden birçoğunda yeni tahribatlar olmuş, Gazi Mihal Camii gibi bazıları ise bundan sonra uzun yıllar kendi haline terk edilmiştir.

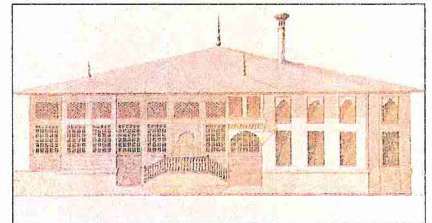
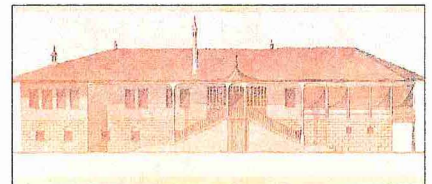
Esası Roma dönemine inen Edirne Kalesi'nin duvarları 1752'de henüz duruyordu. Nitekim zelzeleden sonra bu surların Kafes Kapısı adındaki bir kapısının Sultan I. Mahmud tarafından 1166'da (1752-53) tamir ettirildiğini bildiren kitâbesi mevcuttur: "Şâh-ı şâhân-ı cihân etti binâ / Çün Kafes Kapısı olmuştu harâb / Dedi mevkût ile Urî târîh / Hân-ı Mahmûd eseridir bu bâb, 1166". Manyas Kapısı da aynı yıl tamir edilmiştir: "Bin yüz altmış beşte vâkı' zelzele bâhûkm-i Hak / Nice âbâdânı vîrân eylemişti nâ-gehân / ... Bâb-ı Manyas'ı ceddî etti velî Mahmûd Han". Ancak Edirne Kalesi'nin taşları XIX. yüzyılda şehirdeki kamu binalarının yapımında kullanıldığından bugün kaleden ve kapılarından iz kalmamış gibidir.

Edirne Sarayı. Edirne'de I. Murad tarafından yaptırılan ilk sarayın Selimiye

Edirne Sarayı içindeki Kum Kasrı'nın planı

Edirne Sarayı'nda Kum Kasrı'nın meydana bakan cephesi ile Bostancıbaşı Dairesi'nin çizimi (Saygı-Desamod, İv. 30, 42)

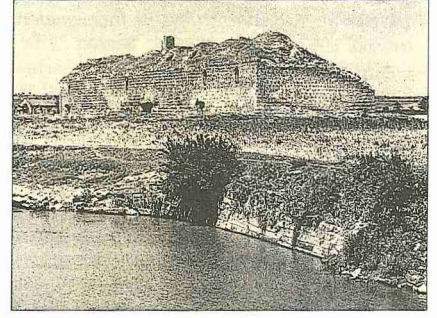

Camii'nin bulunduğu yüksek yerde veya yakınında olduğu ileri sürülmektedir. Evliya Çelebi kendi zamanında bu sarayın mevcut olduğunu ve Mûsâ Çelebi tarafından etrafının bir duvarla çevrildiğini bildirir. Yine onun yazdığına göre Kanûnî Sultan Süleyman da bu sarayı tamir ettirmiş ve acemi oğlanlarına tahsis etmiştir. Bu eski saraydan günümüze kadar bir iz kalmamakla beraber Selimiye Camii'nin üst tarafındaki Saray Hamamı denilen çifte hamam harabesinin bu saraya ait hamamın kalıntısı olduğu kabul edilmektedir.

Sarayiçi adı verilen yerdeki Edirne Sarayı ise İstanbul'dakinin düzen bakımından bir benzeri olup oradaki bölümlerin eşleri burada da bulunuyordu. Yalnız Edirne Sarayı İstanbul'dakine nazaran daha geniş bir sahaya yayılmıştı. Burada 119 oda, yirmi bir divanhâne, yirmi iki hamam, on üç mescid, on altı büyük kapı, on üç koğuş, dört kiler, beş matbah, on dört kasır bulunduğu ifade edilmektedir (Aslanapa, s. 147). Ayrıca saray kompleksi Tunca kıyısında olduğundan kenarı merdiven şeklinde rhtımlarla sınırlanmış, hatta akarsu yatağının dibi de mermer döşenmişti. Sarayın sınırları içinde birçok havuz ve çeşme de bulunuyordu. Esas Edirne Sarayı'nın şehrin dışında, Tunca ırmağının iki kolu arasında kalan ada üzerinde 854 (1450) yılında II. Murad tarafından kurulmasına başlanmıştır. Önce sadece bir kasır halinde yapılan bu saray kompleksi daha sonra Fâtih Sultan Mehmed zamanında genişletilmiş ve Sarây-ı Cedid-i Âmire adını almıştır. Kanûnî Sultan Süleyman, Hadîka-i Hâssa denilen saray bahçesi arazisini Tunca üzerine kurulan bir köprü ile bağlamış, bunun üstünden saraya getirilen su da geçirilmiştir. Kanûnî zamanında Terazi Kasrı ile Adalet Kasrı'nın

da yapıldığı Rifat Osman Bey tarafından ileri sürülür. Kanûnî 945'te (1538-39) çok süslü bir de divanhâne inşa ettirmiştir. II. Selim ise Hasbahçe'nin kuzeyinde Mamuk veya Mumuk adı verilen bir kasır yaptırmıştır. I. Ahmed de sarayda bazı yenilikler yaptırarak burada bir araduar üzerine bir kasır inşa ettirmiş, bayram törenlerinin Alay Köşkü denilen bu yapının önünde yapılması âdet olmuştur. Beyâzî Mehmed Bey'in tarihinde, "Emredip sa'y ile üç günde binâ ettirdi / Bu makâm-ı ferah-efzâ-yı güzîni nâgâh" denildiğine göre üç günde yapılan bu kasrın ahşaptan hafif bir bina olduğu anlaşılar. Aynı yıllarda Ekmekçizâde Ahmed Paşa da eski ahşap köprü'nün yerine kâgîr bir köprü yaptırarak sarayı dışarıya bağlamıştır.

II. Osman tarafından Alay Köşkü yakınında yüksekçe bir yerde Bayırbağçe Kasrı adı verilen bir kasır yapılmıştır. Fakat Edirne Sarayı'nın en parlak dönemi IV. Mehmed'in saltanat yıllarına (1648-1687) isabet eder. Uzun süreler burada kalan padişah sarayda pek çok yenilik yaptırmış, ayrıca bahçeler güzelleştirilmiş, Hızırlık, İydiyye, Yıldız, Çömlek kasırları inşa edilmiş, Kum Kasrı, Kasrı Pâdişâhî, Arz Odası tamir ettirilmiştir. XVII. yüzyıl ortalarında Bostancıbaşı Âşık Ali Ağa'nın yazdığı küçük bir risâlede sarayın bölümleri ve kasırları hakkında bilgi verildikten başka bu risâlede kasırların planlarının da bulunduğu kaydedilmektedir. Tek yazma nüshası Rifat Osman Bey'de olan bu değerli eser Edirne'nin Bulgarlar tarafından işgalinde kaybolmuştur. Evliya Çelebi Edirne'ye 1063'te (1653) gelmiş, sarayı en parlak günlerinde görmüş ve "Der Sitâyîs-i Bâğçe-i Hâssa Ya'nî Selâtîn-i Âl-i Osmân der Şehr-i Edirne-i Âbâdân" başlığı altında sarayı ve bilhassa onun erafinı çe-

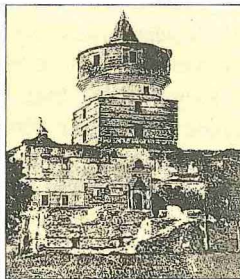
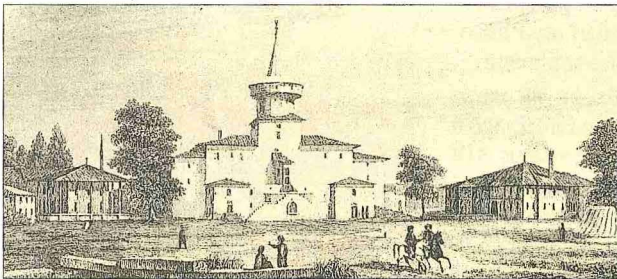
Edirne Eski Saray Matbah-ı Âmiresi'nin kalıntıları

viren koruluğun güzelliğini uzun uzadıya anlatmıştır.

II. Ahmed sarayın Harem Dairesi'nde beş oda ve bir hazineden ibaret yeni bir bölüm yaptırmış ve 1695'te bu dairede ölmüştür. II. Mustafa da babası IV. Mehmed'in yaptırdığı daireyi tamir ettirerek genişletmiş, vâlide sultan dairesine havuzlu bir divanhâne yaptırmıştır. III. Ahmed zamanında (1703-1730) artık ihmal edilen saray 1752 ve 1753 yıllarında Edirne'ye büyük zararlar veren depremler sırasında önemli ölçüde tahrip olmuştur. Edirne Sarayı'nda son ikamet eden Padişah III. Mustafa olup 1182'de (1768-69) kısa bir süre burada kalmıştır.

Rifat Osman Bey'in tesbitine göre 1201 (1787), 1217 (1802-1803), 1222 (1807), 1226 (1811) ve 1243 (1827-28) yıllarında sarayın tamiri için keşifler hazırlanmış, fakat önemli bir şey yapılmayarak yalnız harap bazı bölüm ve daireler yıktırılmıştır. Esasen 1220 (1805-1806) yılından itibaren sarayın bazı bölümlerine askerî malzeme ve cephane depolanmıştı. Son keşfin ardından başlanan ve bir buçuk yılda tamamlanan tamirden kısa bir süre sonra Edirne'yi işgal eden Ruslar (1829) ordugâhlarını saray bahçesine kurmuşlardır. Sarayın harapça gördükleri bölümleriyle korudaki ağaçları keserek yakmışlar, ayrıca giderken de bazı eşya ile duvardaki çinileri söktüp götürmüşlerdir. Sultan Abdülaziz'in Avrupa'ya yaptığı seyahatten dönerken Edirne'den de geçeceğinin bildirilmesi üzerine Vali Hurşid Paşa 1284'te (1867-68) sarayın kalan bölümlerini tekrar tamir ettirmeye başlamışsa da padişahın Edirne'ye uğramayacağı anlaşıncı Vali İzzet Paşa tarafından çalışmalar ağırlaştırılarak 1290 (1873) yılına kadar sür-

Edirne Cihannümâ Kasrı'nın XIX. yüzyıl ilk yarısına ait bir gravürü (Jouannin ve van Gaver, *Turquie*, Paris 1840, lv. 83) ile 1868'de onarımdan önceki hali (Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsî*, III, rs. 416)

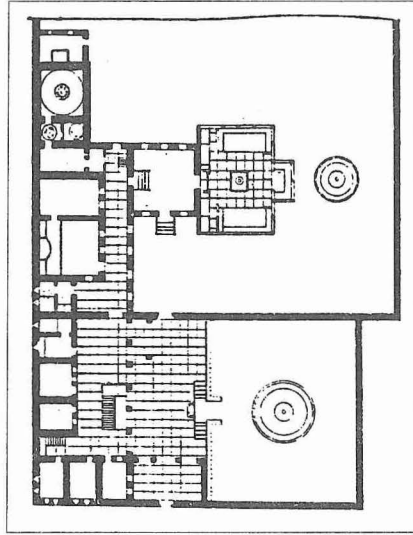
dürülmüştür. Fakat bu tamirin başarılı olduğu söylenemez.

Edirne Sarayı'nın kesin mahvına 1878 yılındaki Rus işgali sebep olmuştur. Öteden beri bazı bölümlerinde askerî tecizat ve cephanenin depolandığı saray, Edirne Valisi Nâmık Paşazâde Cemil Paşa ile Müşir Ahmed Eyüp Paşa'dan birinin verdiği emirle 14 Muharrem 1295 (18 Ocak 1878) günü ateşe verilmiş ve bu yangın üç gün sürmüştür. Edirne Rus işgalinden kurtulduktan sonra sarayın yanmamış bazı bölümlerindeki değerli parçalarla çiniler Vali Rauf Paşa tarafından yabancılara bağışlanmıştır. Bu şekilde yağma edilerek götürülen parçaların yirmi yedi sandık olduğu söylenmektedir. Hacı İzzet Paşa 1884'te tekrar Edirne valisi olduğunda sarayı yine ihya etmek istemişse de bu isteğini gerçekleştirmesi mümkün olmamış, ondan sonra gelen valiler Edirne'de yapılan kışalılarla diğer kamu binaları için gerekli yapı malzemesinin saray harabesinden alınmasını uygun gördüklerinden kısa sürede kalıntılar da yok edilmiştir.

Rifat Osman Bey Edirne Sarayı'nın bölüm ve dairelerinin uzun bir listesini çıkarmış olup bu listede padişah ve hareme ait dairelerden başka hizmetlilere mahsus çok sayıda bölüm de vardır. Osman Bey sekiz cami ve mescidle on sekiz hamamın adını da verir (*Edirne Sarayı*, s. 52-56).

Edirne Sarayı'ndan bugün hemen hemen hiçbir şey kalmamış gibidir. Yalnız yakın tarihlerde Adalet Kulesi tamir edilerek yaşatılmıştır. Cihannümâ Kasrı'nın temel izleriyle Matbah-ı Âmir'e'nin de harabesi günümüze kadar gelmiştir. 1950'li yıllarda Tahsin Öz tarafından bir kazı yapılmışsa da ilmi metotlarla sürdürülmediğinden fazla bilgi elde edilememiştir (ayrıca bk. SARAY-I CEDİD).

Konaklar ve Evler. Osmanlı Devleti'nin İstanbul ile birlikte ikinci başşehri durumunda olan Edirne pek çok vezir ve âyan konağı ile süslenmişti. Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı ve Fâtiha Sultan Mehmed'in zevcesi Sitti Şah Sultan'ın Edirne Lisesi'nin olduğu yerde bir sarayının bulunduğu, daha sonra bunun Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya geçtiği ve 1743 yılında yandığı bilinmektedir. Selimiye Camii civarında IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın da XVII. yüzyıl sonlarında bir konağı bulunduğu dair bazı kayıtlar vardır. 1247-1250 (1831-1835) yılları arasında Edirne valisi olan Ağa Hüseyin Paşa'nın şehrin manzaralı bir yerin-

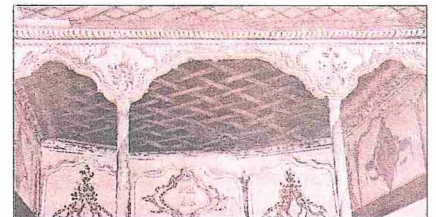
Edirne Kaleiçi'ndeki Vezir Konağı denilen konağın planı
(Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, II, 560)

de yaptırdığı büyük konakta 1262'de (1846) Sultan Abdülmecid misafir olmuştur. Zengin tavan nakışları olan bu konak Cezzâr ailesine geçmiş ve sonra yıktırılmıştır. Edirne'de bunun gibi daha pek çok konak ve evin bulunduğu kesindir. Evliya Çelebi, 1062 Zilhiccesinde (Kasım 1652) Rumeli'nden İstanbul'a dönerken uğradığı Edirne'de 340 vezir sarayı bulunduğunu bildirir ki bu abartmalı bir sayıdır. Fakat adlarını verdiği vezir saray ve konaklarından Sokullu Mehmed Paşa, Makbul İbrâhim Paşa, Timurtaş Paşa, Beylerbeyi Hüseyin Paşa, Şakşakî (?) Paşa, Ferruh Paşa, Müeyyed Paşa, Rüstem Paşa, Mahmud Paşa, Miha Bey, Defterdar İsmâil Efendi, Ekmekçizâde Ahmed Paşa, Zağanos Paşa, Halil Paşa, İshak Paşa, Kazasker, Bostancıbaşı, Sinan Paşa konak veya saraylarının gerçekten var olduğu kabul edilmektedir. Bunların dışında Evliya Çelebi'nin yaşadığı yıllarda IV. Mehmed döneminde Köprülü Mehmed Paşa, Musâhib Mehmed Paşa, Reisülküttâb Şâmizâde, Rûnâmecî Ali Efendi, Vanî Efendi, kale içinde Yeniçeri Ağası, Hasan paşazâdeler saray veya konakları yapılmıştır. Bugün bunların yerleri bile belli değildir.

Halûk Şehsuvaroğlu bir makalesinde bu konaklar hakkında şunları yazar: "Bu devirde (XVII. yüzyıl) Edirne'de Eski Saray mukabilinde Musâhib Paşa Sarayı bulunuyordu. Bu sarayın divanhânesi olmadığından Edirneli Ali Ağa'ya divanhâ-

ne yaptırılmıştı. Edirne'de Üç Şerefeli Camii'nin arkasında Sokullu Mehmed Paşa'nın sarayı vardı. XVII. asırda bu saray Köprülüzâde Mustafa Paşa'ya verilmişti. Sultâniye Camii'nin arkasında Defterdar Ahmed Paşa'nın, aynı cami yanında Veziriazam Maktul Kara Mustafa Paşa'nın, Sarıcapaşa Çarşısı'nda veziriazam merhum Kara İbrâhim Paşa'nın, sıkı-evel defterdarı Yûsuf Efendi'nin konakları vardı. Veziriazam Kara İbrâhim Paşa Konağı sonradan Rikâb-ı Hümâyûn Kaymakamı Ali Paşa'nın mülkü olmuştur. Kara Mustafa Paşa'nın sarayı Edirne âyanından Sikke Emîni Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştı ve bu bina eskiden beri "Sikke Emîni Mustafa Ağa Hânesi" demekle meşhurdur. Bu hâneyi Kara Mustafa Paşa satın aldıktan sonra "ilm-i hendese, fikir ve ferâseti ile tab'-ı mi'mârına ve tarh ve icat ile müceddeden bina ve ihdas eylediği" yeni bir saray vücuda getirmişti. Halk arasında bu saray mimarisinin güzelliği ile meşhurdur. "Müteaddit mülûkâne odaları ve karşı sofaları, benzersiz hamamları vardı. Divanhânelerinin kubbe tavanları altın nakışlarla tezyin edilmişti. Emsali nâdir olan şadırvan sebîl ve büyük bir havuz ile süslenmişti. Padişah, bu sarayın dillere destan olan güzelliğini duymuş ve bir gün burayı görmek istemişti. Fakat binada İran elçisi maiyeti ile oturduğundan görememiş, elçi ve maiyeti gittikten sonra temizlenen saray, padişah tarafından gezilip beğenilmişti" (*TOK Belleteni*, s. 15-16). Ancak ne yazık ki işgaller, halkın göçü, şehrin fakirleşmesi ve son yıllarda büyük yeni inşaatın artması ile bütün bunlar silinip gitmiştir. İçinde ahşap üzerine nakışlarla bezenmiş bir ev, uzun yıllar Edirne Müzesi'nde çalışan Necmi Ağabey olarak tanınan Necmi İy'e'nin mülkiyetinde idi. Bu evin yıkılırken çıkarılan bazı parçaları müzededir. 1912'de yıkılan Cezzârzâdeler Konağı'nın bir odasının tavanındaki resimler

Edirne'de bir evde sofa eyvanı önündeki direklik

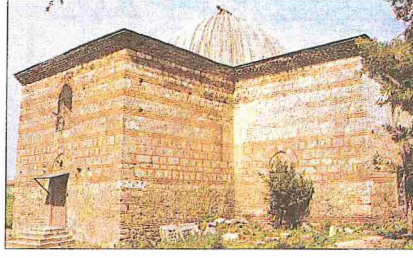

arasında bir köprü tasviri de vardı" (Rifat Osman, *Millî Mecmua*, sy. 78 [1927], s. 1580). Edirne'de sivil mimaride iç süsleme hususunda başlı başına bir teknik ve üslûp oluştuğu ve bu usulle yapılan nakışlarla bezenen ahşap aksama "edirnekârî" denildiği bilinir. Bu konu üzerinde şimdiye kadar yeterince durulmadığı gibi köşk ve konaklardaki örnekleri de korunamamıştır. Yalnız çeşitli ev tipleri plan şemaları ile tesbit edilmiş, Rifat Osman Bey de bunlardan bazılarını desen olarak kâğıda geçirmiştir.

Edirne'de Cumhuriyet dönemi başlarına kadar sayıları oldukça çok olan azınlıklar dışında hristiyan yabancılar da yaşıyordu. Bunlar tarafından genellikle kâgir olarak Batı Avrupa üslûbunda evler yapılmıştı. Evlerin çoğu kale içindeki mahallelerde, büyük bir kısmı da Edirne'nin sayfiyesi durumunda olan Karaağaç'taki villa tipi yapılarıdır. Bu sonuncular Balkan Savaşı ile yok olmuş, kale içindkiler ise yeni yapılaşma ile yavaş yavaş ortadan kalkmıştır.

Camiler ve Mescidler. a) **Kiliseden Çevrilenler.** Edirne'nin cami ve mescidlerinden önemli olanlar ayrıca müstakil maddelerde yer alacağından burada sadece genel bir fikir verilmesine çalışılmıştır. Edirne'nin fethinden sonra camiye çevrilen yalnız bir Bizans kilisesi bilinmektedir, bu da kale içindeki Ayasofya veya Halebî Camii'dir. I. Murad'ın camiye çevirdiği kilisenin yanına II. Murad tarafından Sirâceddin Mehmed b. Ömer Halebî'nin ilk müderrisi olduğu medrese inşa ettirilmiştir. Bu cami 1752 zelzelesinde büyük ölçüde zarar görmekle beraber uzun yıllar harabesi ayakta kalmıştır. Tuğladan, dört yapraklı yonca biçiminde olan binanın üstünde yüksek bir kubbe vardı (bk. AYASOFYA CAMİİ). Biçimi ve mimarisi, Fransız mimarı A. Choisy tarafından çizilen krokiden ve Rus konsolosu Lechine'in 1888'de çektiği bir fotoğraftan anlaşılan bu yapı XIX. yüzyıl sonlarında hiçbir izi kalmamak üzere yıkılmıştır.

Edirne'de ayrıca esaslı Bizans dönemi-ne ait olan Kilise Camii'nin adı geçer. Ancak bunun Fâtih Sultan Mehmed tarafından yıktırılarak yerine, iki pâyenin dayandığı altı kubbeli harimli ve son cemaat yeri beş kubbeli olan bir cami yaptırdığı bilindiğine göre bu yapının bir kilise ile hiçbir ilgisi olamaz. Tarifinden anlaşıldığına göre Fâtih'in bu camii, İstanbul'da Karagömrük'teki Atik Ali Paşa (Zincirlikuyu) Camii'nin bir benzeri olma-

Yıldırım Camii'nin güney cephesi - Edirne

lıdır. Cami 1752 zelzelesinde yıkılmış ve bütünüyle ortadan kalkmıştır. Esası Bizans dönemine ait olmasına ihtimal verilen bir eser de şehrin dışındaki Yıldırım Camii'dir. XIV. yüzyılın sonlarında ve o yıllardaki yerleşme alanının oldukça uzağında inşa edilen bu cami, planında da açıkça görüldüğü gibi serbest haç biçiminde bir binanın temelleri ve belki de duvar kalıntıları üzerine oturtulmuştur. Haçın iki kolu arasına duvar çekilerek ocaklı birer tabhâne odası yapılmıştır. Böylece Yıldırım Camii, ilk Osmanlı döneminin "eski viraneleri şenlendirme" politikasına uyularak tabhâneli cami haline getirilmiştir. Halen mahalle camii olarak kullanılan binanın dış duvarları ve üst yapısı tamamen Türk inşaatıdır.

b) **Tabhâneli Camiler.** Genellikle imaret denilen tabhâneli camiler Edirne'de oldukça fazladır. Bunların başında, II. Murad tarafından 839 (1435-36) yılında yaptırılan ve mevlîhâne olan Murâdiye Camii gelir. Beş bölümlü son cemaat yerini takip eden, kubbe ile örtülü bir avlu fikrini devam ettiren kubbeli mekândan sonra esas namaz yeri olan ikinci kubbeli mekân yer alır. Burası çok değerli çiniler ve kalem işi nakış ve yazılarla bezenmiştir. Birinci mekânın iki tarafında ise "âyende ve revende"nin misafir edilmesine mahsus kubbeli odalar bulunmaktadır. Aynı mimari düzen, II. Murad döneminde Sinâneddin Yûsuf Paşa'nın 832'de (1428-29) vakfettiği saray içine giden cadde üzerindeki Beylerbeyi Camii'nde de görülür. Burada eski avlu geleneğini sürdüren kubbeli kapalı avlu mekânını takip eden hâkim kısmı çok değişik ve zengin bir kubbe tonoz sistemiyle örtülmüş, ayrıca duvarları evvelce malakârî nakışlarla bezenmişti. Burada da iki yanda tabhâne odaları vardır. Uzun yıllar çok harap ve yan odaları ile mihrap kısmı yıkılmış durumda kalan Beylerbeyi

Camii 1960'lardan sonra restorasyonu yapılarak ihya edilmiştir. Külliye halinde olan bu eserin karşı taraftaki hamamı ile kurucusunun türbesi ise son derece harap halde durmaktadır.

Tabhâneli camilerden biri de Tunca'nın karşı kıyısında, Kapıkule yolu üstünde köprü başında bulunan Gazi Mihal Camii'dir. Kitâbesine göre 825 (1422) yılında yaptırılmıştır. Burada da beş bölümlü son cemaat yerinden geçilen kapalı avlu geleneğini sürdüren ilk mekân büyük bir kubbe ile örtülüdür. İkinci bölüm ise esas namaz mekânı olup bir beşik tonozla örtülmüştür. İki yandaki ocaklı tabhâneler kapalı avlu mekânı ile dışarıya bağlantılıdır. Minaresi ise 1752 zelzelesinden sonra yapılmıştır. Son zelzelede oldukça zarar gören cami, uzun yıllar içindeki mefruşat ve eşya kaldırılmadan öylece bırakılmış ve dolayısıyla soyulmuştur. Son zamanlarda tamirine başlanmıştır. Hazîresinde, 839'da (1435-36) ölen Gazi Mihaloğlu ile aynı aileden bazı kişilerin kabirleri bulunur. Bu tabhâneli cami bir aşhane-imaret, şimdi yıkılmış bir hamam ve bir de köprüden meydana gelen bir külliyein merkeziydi.

Bu çeşit yapıların sonuncusu, şehrin doğu tarafında 844 (1440-41) yılında yaptırılan Mezid Bey veya Yeşilce İmaret'i'dir. Burada bir eksen üzerinde sekizgen kasnaklı kubbeli iki mekân vardır. Bunlardan ilki kapalı avlu geleneğini sürdüren bölümdür. Bu bölümün iki yanında yine kubbeli tabhâne odaları yer alır. Yeşilce adı bu camiye, evvelce içinin veya minaresinin çinilerle kaplı oluşundan dolayı verilmiştir. 1752 zelzelesinden ve Rus işgalinden sonra yapılan tamirlerde kapı ve pencere biçimleri de-

Murâdiye Camii - Edirne

ğıştırılmıştır. Balkan Savaşı'nın ardından gelen bakımsızlık yıllarında Mezid Bey Camii tarlaların ortasında yıkılmaya bırakılmış bir harabe halinde idi. 1990-1991 yıllarında tamiri yapılarak ihya edilmiştir.

c) Büyük Selâtin Camileri. Edirne'nin bir Türk şehri hüviyetini kazanmaya başladığı sıralarda, Yıldırım Bayezid'in oğullarından Emîr Süleyman'ın kısa hükümdarlığı zamanında, 805 (1402-1403) yılında ulucami olarak büyük bir ibadet yeri yapımına başlanmış, onun arkasından iktidara geçen Mûsâ Çelebi tarafından buna devam edilmiş ve nihayet cami 816'da (1413) Çelebi Sultan Mehmed döneminde bitirilmiştir. Dokuz kubbeli kare biçimindeki yapının yan kapısı üstünde bulunan kitâbesinden mimarının Konyalı Hacı Alâeddin, kalfasının da Ömer b. İbrâhim olduğu öğrenilmektedir. Es-kicami olarak adlandırılan ve şehrin ortasında yer alan bu cami, Osmanlı dönemi Türk mimarisinin çok kubbeli ulucamiler tipinin bir örneği olup Filibe'de Murâdiye, Sofya'da Mahmud Paşa camileriyle benzerlik gösterir. Minare gövdelerinin üst kısımları 1752 yılından sonra şimdiki şekillerini almışlardır. Padişahlığı devrinde İstanbul'a hiç gitmeyen II. Ahmed'in kılıç kuşanma töreni bu camide yapılmıştır.

Edirne'nin ikinci büyük selâtin camii, şehrin ortasında yer alan, II. Murad'ın 841-851 (1437-1447) yılları arasında yaptırdığı Üç Şerefeli Camii'dir. Burada kubbeli, revaklı bir avlu, geniş bir son cemaat yeri ve avlunun dört köşesinde dört minare vardır. Türk yapı tarihinde birçok yeniliğin ilk defa bu eserde uygulandığı görülür. Fakat esas önemli yenilik, caminin enlemesine bir dikdörtgen biçiminde olan harim kısmındadır. Burada, ilk olarak Artuklular dönemi cami mimarisinde başlayarak Manisa Ulucamii'nde gelişen, harim mekânına büyük bir kubbenin hâkimiyeti düşüncesi daha kuvvetle kendini belli etmiştir. Üç Şerefeli Cami, İstanbul'un fethinden sonra hızla yeniliklere giden Türk mimarisinin gelişme zincirinin en önemli halkalarındandır (bk. ÜÇ ŞEREFELİ CAMİ).

Şehrin dışında Tunca kıyısında, II. Bayezid'in 889-893 (1484-1488) yılları arasında yaptırdığı büyük külliye'nin de merkezini, iki yanında tabhâneleri olan tek kubbeli büyük bir cami teşkil eder. Böylece Beyazıt Camii, ilk Osmanlı döneminde çok yaygın olan tabhâneli camilerin İstanbul'daki Sultan Selim Camii ile se-

lâtin camii tipinde uygulanmış iki örneğinden biridir. Geniş bir alanı kaplayan, medrese, dârüşşifâ, aşhane-imaret, çifte hamam ve bir de köprüden oluşan külliye Türk sanatında büyük selâtin külliyelerinin başında gelen eserlerdendir.

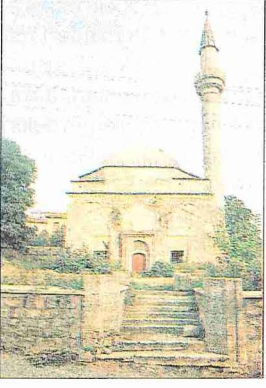
Edirne'yi taçlandıran Selimiye Camii ise Mimar Sinan'ın şaheseri olup II. Selim tarafından 976-982 (1568-1574) yılları arasında yaptırılmıştır. Burada harimde sekiz pâyeye binanın bütününe hâkim kubbeyi taşımaktadır. Dört köşedeki üçer şerefeli dört minare estetik bakımdan cami kitlesini sanki gökyüzüne yükselten unsurlardır. Bunlar öyle yerleştirilmiştir ki İstanbul'dan gelen ana sefer ve kervan yolunun çok uzak noktalarından bile sadece iki minare görülmekteydi. Ancak son yıllarda yolun biraz kaydırılması yüzünden bu özellik bozulmuştur. Selimiye Camii'nin kible tarafında, iki medresesiyle şehre inen yamaçta dış avlu duvarı boyunca uzanan ve camiden az sonra yapılan, üstü kapalı bir yolun iki tarafında sıralanan dükânlardan ibaret bir çarşısı (arasta) vardır. Balkan Savaşı'nda işgalci askerlerin içinde tahribat yaptıkları Selimiye Camii'nin geri çekilirken Bulgarlar tarafından havaya uçurulması düşünülmüş ve son emir Bulgar Kralı Ferdinand'dan beklenmiş, ancak kral tarih karşısında böyle bir sorumluluğu yüklenemeyeceğini bildirmiştir (bk. SELİMİYE CAMİİ ve KÜLLİYESİ).

d) Tek Kubbeli Camiler. Edirne'nin en parlak dönemi olan XV ve XVI. yüzyıllarda burada kare bir mekân üzerine tek kubbeden ibaret küçük ölçülerde çok sayıda cami yapılmıştır. Bunlardan bazılarının kubbeleri 1752 zelzelesinde çöktüğünden veya çatladığından üstleri ahşap çatı ile kapatılmak suretiyle tamir görmüştür. Bu tek kubbeli küçük cami-

lerin yanlarında bodur gövdeli minareleri vardır. Bu minarelerin herhalde 1752 zelzelesinde kısmen yıkıldıkları, sonradan böyle kısa olarak yapıldıkları, alttaki kürsü ve pabuç kısımları ile gövdeleri arasındaki uyumsuzluktan anlaşılmaktadır. Küçük camilerin en eskisi ve sanat bakımından önemlisi, Gazi Mihal Köprüsü'nün şehir tarafındaki başında olan Şahmelek Paşa Camii'dir. 832 Ramazanında (Haziran 1429) açılan bu caminin duvarları fırûze renginde çinilerle kaplanmıştır. Uzun yıllar bakımsız kaldığından bu çinilerin çoğu sökülüştür. Kuşçu Doğan Ağa'nın vakfı olan 830 (1427) tarihli cami de bu grubun bir örneğidir. Saruca Paşa'nın 838'de (1434) inşa ettirdiği tek kubbeli küçük caminin ilgi çekici tarafı, Viyana bozgunu üzerine idam edilen Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile Belgrad'da idam edilen Budin Beylerbeyi Melek İbrâhim Paşa'nın kesik başlarının Edirne'de pa-dışaha gösterildikten sonra bu caminin hazîresine gömülmesidir. Şehâbeddin Paşa'nın 840'ta (1436-37) yaptırdığı küçük cami de tek kubbeli yapılarındandır. Aynı mimari tipte olan 860 (1456) tarihli Selçuk Hatun Camii, kare harim üstünde tek kubbeli cami tipinin sahip olduğu klasik orantıların âhengini belli eden bir eserdir. I. Mehmed'in kızı Ayşe Hatun tarafından Muharrem 873'te (1468) vakfedilen cami de aynı tipte olmakla beraber dış mimarisindeki klasik üslûba aykırı nisbetsizlikler, bu binanın herhalde 1752 zelzelesinin arkasından değişikliğe uğradığını gösterir. II. Murad ve Fâtiha Sultan Mehmed dönemi veziri Sadrazam Evliya Kasım Paşa'nın 883'te (1478) yaptırdığı sanat değeri çok yüksek cami Tunca kıyısında bulunduğundan taşkınlarla su içinde kalmak suretiyle zarar görmektedir. Evvelce mâ-

Edirne'nin tek kubbeli yapılarından İsmâil Ağa ve Hıdır Ağa mescitleri ile Tunca nehri kenarındaki Kasım Paşa Camii

Sitti Şah
Sultan
Camii -
Edirne

mur bir çevreye sahip olan caminin ırmağın kıyısında merdivenli sağlam bir rıhtımı, etrafında içinde Kasım Paşa'nın kabrinin de bulunduğu geniş bir hazîresi vardı. Dulkadroğlu Süleyman Bey'in kızı ve Fâtih'in zevcesi Sitti Şah Sultan adına 887'de (1482) yaptırılan cami ise klasik yapı sanatının bütün nisbetli âhen-gine sahip bir eserdir. Kible duvarı önün-de Sitti Şah Sultan'ın kabri bulunur.

Tek kubbeli camilerin yapımı XVI. yüzyılda da devam etmiştir. Bunların en büyüğü, 920'de (1514) Hekimbaşı Lâri Çelebi tarafından yaptırılan cami olup 1752'de kubbesi yıkılmış, üstü ahşap bir çatı ile örtülmüş, 1970'e doğru yapılan restorasyonda kubbe ihya edilmiştir. Evvelce camiyi üç taraftan bir revak sarıyordu. Kadı Bedreddin Efendi adına 936 (1529) yılında, herhalde oğulları Şeyhî Çelebi ve Şeyhülislâm Kadızâde Ahmed Şemseddin tarafından inşa ettirilen cami de aslında tek kubbeli iken 1752'de kubbesi yıkıldığından üstü ahşap çatı ile örtülmüştür. Duvarları düzgün bir taş ve tuğla örgü tekniğinde, erken Osmanlı döneminde çok kullanılan bir usulde örülmüştür. Yine Tunca kıyısında ve taşkın bölgesinin içinde kalmış olan Süleymaniye Camii'nin Kanûnî Sultan Süleyman dönemi vezirlerinden Süleyman Paşa'nın hayratı olduğu kabul edilir. Bazıları ise bânisinin II. Bayezid'in vezirlerinden başka bir Süleyman Paşa olduğunu iddia etmişlerse de bu görüş pek inandırıcı bulunmamıştır. Cami 1752 zelzelesinde zarar görmüş, daha sonra tamir edilmiş olmakla beraber taşkınlarla su içinde kalması ve bakımsızlık yüzünden 1960 yılında restore edilmesine rağmen harap olmuştur. Dört sütuna dayanan üç kubbeli son cemaat yeri ve minaresi yıkılmıştır.

Aynı tarihlerde Mimar Sinan tarafından şehrin içinde, Sadrazam Mahmud

Paşa'nın bir zâviyesinin yerinde onun adına tek kubbeli bir cami inşa edilmiştir. Evliya Çelebi'nin yazdığına göre Süleyman Han Camii de denilen, fakat daha çok Taşlık Camii adıyla anılan bu önemli mimari eser 1940'lı yıllarda temellerine kadar yıktırılmıştır. 1961'de yalnız temel izleri görülebiliyordu. İstanbul yolu yakınında, Muharrem 967 (Ekim 1559) tarihli Hacı Süle b. Hacı Sinan Camii'nin de 1752'de kubbesi çökmüş, üstü ahşap bir çatı ile kapatılmıştır. Yukarıda adı geçen Kadı Bedreddin Efendi'nin oğlu Edirne Kadısı Şeyhî Çelebi'nin 982'de (1574) yaptırdığı cami, taş ve tuğla şeritleri halinde örülen duvarları ve âhenkli nisbetleriyle küçük fakat güzel bir eser olarak tek kubbeli camilerin en başında gelir. Benzeri duvar tekniği ve başarılı nisbetler 985'te (1577) yapılan Yahyâ Bey Camii'nde de görülür. Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim dönemlerinde defterdar olan Mustafa Paşa tarafından Mimar Sinan'a inşa ettirilen caminin de 1752 yılında kubbesi yıkılmış, socaları üstü kiremit kaplı ahşap bir çatı ile örtülmüştür. Âhenkli mimari nisbetler bu eserde de belirlidir. Evliya Çelebi bu camiyi "bir kubbe-i azîmli, mevzun minareli, cemâat-i kesîreye mâlik" olarak tarif eder. İnce uzun gövdeli minaresi, Edirne'nin küçük camileri arasında gerçek ölçülerini koruyabilmiş tek örnek sayılabilir.

Bunların dışında kalan küçük camilerin çoğu yıktırılarak yok edilmiştir. Şeyh Şücâ, Balaban Paşa, Selçuk Sultan, Mal-koç Bey, Firûz Paşa, Gülbahar Hatun, Hadım Firûz Ağa, Mevlânâ Veliyyüddin, Fazlullah Paşa, Yâkut Paşa, Semiz Ali Paşa, İhmal Paşa, Hacı İlyas cami ve mescidleri ortadan kaldırılanlardan birkaçıdır.

Esası Fâtih devrinde Mahmud Paşa tarafından yaptırılan, Mimar Sinan'ın yeniden inşa ettiği Taşlık Camii'nin yıktırılmasını gösteren eski bir fotoğraf (Semavi Eyice fotoğraf arşivi)

Yalnız II. Bayezid dönemi sadrazamlarından Atik Ali Paşa'nın camii üstü açık halde duruyordu. Hepsisi de XV ve XVI. yüzyıllarda inşa edilmiştir. Edirne'de sonraki yüzyıllarda önemli bir caminin yapıldığı tesbit edilmemektedir. Bu hususta tek istisna Dârûlhadis Camii'dir. Esasen II. Murad tarafından 838'de (1435) yaptırılan bu bina plan bakımından İznik'teki Yeşilcamii'ye benzer. Harime girişte, üç bölümlü bir mekân iki sütunla kubbeli esas namaz mekânından ayrılmıştır. Etrafını ise üç taraftan bir revak çeviriyordu. Hiçbir bakımdan bir medreseye benzemeyen bu bina bir camidir ve görüldüğü kadarıyla 1752'den sonra bugünkü şeklini almıştır. 1907'de çekilen fotoğrafına göre bugün hayli değişmiştir. Evvelce minare tarafındaki yan duvarında 1224 (1809) tarihli bir kitâbe ve Ahmed adında bir mimarın adı tesbit edilmiştir ki bu kayıt binada önemli değişikliklerin yapıldığı bir tarih sayılabilir. Bilinmeyen bir sebeple Dârûlhadis olarak adlandırılan caminin kible duvarı dışındaki hazîresinde biri duvar tekniğine göre XV. yüzyıla ait altı köşeli açık, ikincisi kapalı ve daha geç döneme ait sekizgen planlı kubbeli iki türbe vardır. Bunlarda II. Murad'ın bir oğlu ile II. Mustafa'nın ve III. Ahmed'in oğulları ve kızlarının gömülü olduğu söylenmektedir. Hânedana mensup bu kadar çok kişinin defnedildiği bu camiye niçin bu derecede ehemmiyet verildiği araştırılmaya değer bir husustur.

Tekke ve Dergâhlar. Evliya Çelebi Edirne tekkeleri hakkında bazı bilgiler vermektedir. En başta Hızır Dede Hünkâr Tekkesi'ni anarak bunun Seferşah ve Hızır dedeler tarafından Hıdırlık denilen yerde ünlü bir Bektaşî tekkesi olarak kurulduğunu bildirir. Fakat burada uygunsuz kişilerin toplandığının ihbar edilmesi üzerine 1051'de (1641) Sultan İbrâhim'in sadrazamı Kara Mustafa Paşa, esas binası Bizans çağında kurulmuş bir manastır olan ve Gazi Mihael oğulları tarafından çeşitli binalarla büyük bir âsistane haline getirilmiş bulunan bu tekke kompleksini yıktırmıştır. Ancak IV. Mehmed buranın güzelliğinden hoşlanıp yerine bir camiyle bir kasır inşasını emretmiş ve bunlar bir sene içinde yapılmıştır. Edirne'nin bir de ünlü Güreşçiler Tekkesi vardı. Bu tekke ahşap olup derviş odaları ve matbahı bulunmaktaydı. İçinde bir müze gibi çeşitli pehlivanlık alet ve avadanları bulunan tekkenin Ali Pa-

şa Çarşısı yakınında Balıkçılar Kapısı iç yüzünde olduğunu yine Evliya Çelebi bildirir.

XVII. yüzyılda, Zindan Kulesi dışında küçük bir tekke Şeyh Zindânî Tekkesi olarak anılıyor ve İstanbul'daki Baba Câfer sülâlesinden İstanbul'un fethine katılmış bir velînin türbesi etrafında kurulmuş bulunuyordu. Kurtbayırı denilen yerdeki çok geniş ve zengin tekke ise bir Kâdirî dergâhı idi. Günümüze sadece türbe kısmı ulaşabilen zengin bir tekke de Şeyh Sezâî-yi Gülşenî tarafından tesis edilmişti. Ağaçpazarı yakınında Hacı Ömer Ağa ile Beylerbeyi Camii'ne komşu Şeyh Mestçizâde İbrâhim Efendi Tekkesi Halvetîler'e aitti. Üç Şerefeli Cami kapısı dibinde Müezzîn Sultan Tekkesi küçük bir ziyaret yeriydi. Aynı caminin mihrabı tarafında ve yolun karşısında İshâkîler'in Ebû İshak Kâzerûnî Tekkesi bulunmaktadır. XVII. yüzyılda Ulucami'ye (Eskicami) komşu Taşkent Baba Tekkesi haraplı. Güzel bir bahçe içindeki Tüünsüz Baba Tekkesi ise Ağaçpazarı civarında bulunuyordu. Ayrıca Edirne'de Üçler-Yediler, Şütürablar, Karacaahmet Sultan tekkelerinin de bulunduğunu yine Evliya Çelebi haber verir.

Murâdiye adıyla tanınan cami de esasında mevlevîhâne olarak yapılmıştır. Fakat içinde bir kaza sonunda kan döküldüğünden camiye dönüştürülmüş, avlunun kuzey tarafına yeni bir mevlevîhâne yapılmıştır. Edirne gibi Osmanlı medeniyetinin en başta gelen beldesinde hemen her tarikatın tekkesi vardı. Ancak bunların mimarilerine dair bilgi veren bir kaynak yoktur. Edirne hakkında oldukça ayrıntılı bir kitap yayımlamış olan O. Nuri Peremeci "tarihî ömürlerini yaşamış olan bu kapanmış, yıkılmış tekkeleri saymakla hiç uğraşmıyacağı-

nı" bildirerek bu konuyu inkılâpçı bir tavırla bağlamıştır. Bu sebeple Edirne tekkeleri, bunların tarihçelerini ve eğer bir şeyler kalmışsa mimarilerini inceleyecek bir araştırmacının himmetini beklemektedir.

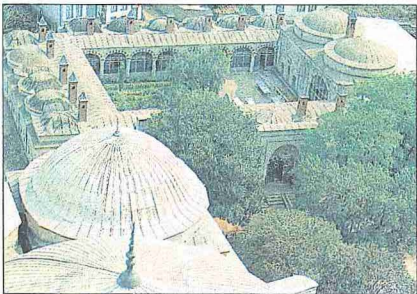
Medreseler. Evliya Çelebi on iki kadar medresenin adını verir. Ahmed Bâdî Efendi de *Riyâz-ı Belde-i Edirne* adlı eserinde kırk altı medresenin adını bildirir. Bunlardan otuz bir tanesinin yerleri hakkında açıklama yapar, geri kalan on yedisinin yerleri ise eserin yazıldığı yıllarda (1889-1896) bilinmiyordu. Mimari bir varlık halinde bugüne ulaşan birkaç medresenin en başında, Üç Şerefeli Cami yanında bulunan, II. Murad'ın 841-851 (1437-1447) yılları arasında yaptırdığı Saatlı Medrese ile Fâtih Sultan Mehmed'in inşa ettirdiği Peykler Medresesi gelir. Bu büyük medreseler itinalı bir işçilikle inşa edilmiştir. Peykler Medresesi'nin taçkapısı gösterişli bir ifadeye sahiptir. Avlunun etrafını on sekiz hücre sarar; ayrıca biri kapalı, diğeri eyvan halinde avluya açılan (yazlık) iki dershane-mescidi vardır. Mimari bütünlüğünü koruyan ve son yıllarda restore edilerek kurtarılan Beyazıt Medresesi büyük külliyeinin bir parçası olup yapımı 893 (1488) yılına doğru bitirilmiştir. Külliyeinin dârüşşifâsının dışında, ona komşu olan ve ortasında bir şadırvanlı avlu bulunan bu medrese kare biçimindedir. Kubbeli ve sütunlu bir revakın gerisinde on sekiz hücre sıralanır. Ortada girişin tam karşısında büyük kubbeli dershane-mescid yer almıştır.

Mimar Sinan'ın Selimiye Külliyesi'ne ait olarak yaptığı iki medrese caminin kible duvarının önünde ve iki tarafında bulunmaktadır. Bunlardan soldaki, kare bir avlu etrafında pâyeli revakların gerisinde iki tarafta sıralanan on üç hücreden ve bir de dershane-mescidden oluşmuş bir dârülhadistir. İlgî çekici bir plan düşünülerek avlunun kuzey tarafına hücre konulmamış, dershane de caminin kible duvarı önüne yerleştirilmiştir. Bunun simetriği olan Dârülkurrâ Medresesi aynı plan tertibine sahip olup küçük bir farkla köşedeki bir hücre pahlı olarak yapılmıştır. Dershaneler kare kitleleriyle medrese binasını aşarlar ve ona hâkim bir görünüme sahiptirler. Edirne'nin diğer medreselerinin adlarını veren liste O. Nuri Peremeci'nin kitabında bulunmaktadır (*Edirne Tarihi*, s. 113-116).

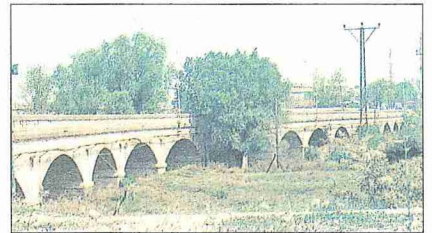
Köprüler. Edirne'nin başlıca özelliklerinden biri de çok sayıdaki eski köprü-

leridir. Meriç üzerinde I. Murad tarafından ahşap bir köprü yaptırıldığı belirtilmektedir (Hoca Sâdeddin, I, 76); fakat esas önemli olanlar kâgir köprülerdir. Ayrıca Osmanlı dönemine ait olarak bazıları ahşap on iki kadar köprünün varlığı bilinir. Bunların en eskilerinden biri, Kapıkule'ye giden ana yol üzerinde Tunca'yı aşan Gazi Mihal Köprüsü'dür. Bu köprünün esasının Roma dönemine kadar indiği ve Bizans çağında da hizmet ettiği genellikle kabul edilir. Bu hususu destekleyen ipuçları köprünün bazı taşları üzerinde rastlanan Bizans işaretleridir. Ancak köprünün başında Gazi Mihaloğlu'nun cami, aile hazîresi ve hamamı bulunduğuna göre Gazi Mihaller'den Hızır Bey'in cami inşa ettirdiği yıllarda köprüyü de yeniden yaptırdığına ihtimal vermek yerinde olur. Köprü Türk döneminde önemli ölçüde değişikliğe uğramış ve tamirler görerek uzatılmıştır. Gazi Mihal Köprüsü'nün ucunda, onun devamını teşkil eden Yıldırım Köprüsü denilen dokuz kemerli bir ilâve vardır. Bu bölümün Kanûnî Sultan Süleyman döneminde 951'de (1544-45) tamir edildiğini bildiren beş beyitlik kitâbesinin tarih beyti şöyledir: "Genc-i vâfir verip yine ol şeh / Cîs-i vîrânı eyledi ma'mûr, 951". Sonraları Sultan İbrâhim döneminde 1050'de (1640-41) Kemankeş Mustafa Paşa bu köprünün bütünü, Evliya Çelebi'nin ifadesiyle "kendi malından nice yüz kese sarfederek" tekrar tamir ettirmiştir. Şeyhülislâm Zekerîyyâzâde Yahyâ Efendi'nin beş beyitlik tarihinde köprünün kısmen yıkıldığı ve bundan dolayı ihya edildiği belirtilmiştir: "... İşitip cîs-i Mihâl'e kesr ü noksân erdiğin / Kesrini harc eyleyip noksânın itmâm eyledi / Oldu bu cîs-i sevâb-encâma târîh tamâm / Mustafâ Paşa bu âlî cîsri ihkâm eyledi, 1050". Bu kitâbe, benzerlerinden çok değişik ve özenli biçimde yapılmış olan ve kendi başına bir mimari varlığı olan kitâbe köşkündedir. 1752

Fâtih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Peykler Medresesi - Edirne

Tunca nehri üzerindeki Gazi Mihal Köprüsü - Edirne

zelzelesinde tekrar zarar gördüğü anlaşılan köprü, Örfi Mahmud Ağa'nın tarihine göre 1171'de (1757-58) III. Mustafa tarafından tamir ettirilmiştir: "... Bu cisri yaptı Sultan Mustafâ'nın emr-i âlîsi, 1171". Köprü Doğu'yu Avrupa'ya bağlayan yol üstünde bulunduğundan 1318'de (1900) büyük ölçüde tamirine girişilerek II. Abdülhamid'in emri, Müşir Ârif Paşa'nın gayretiyle yeniden yapılcasına restore edilerek Hamidiye Köprüsü adıyla 1321 (1903) yılında açılmıştır. Köprü'nün ilk bölümü 184 m. boyunda olup on altı gözli'dür. Bunu 457 m. uzunluğunda bir sed takip eder. Yıldırım Köprüsü denilen 125 m. uzunluğundaki son bölümü ise dokuz gözli'dür. Burada, 1640-1641'de Kemankeş Mustafa Paşa'nın yaptırdığı tamir sırasında inşa edilmiş klasik üslûpta bir kitâbe ve dinlenme köşkü vardır. Geniş bir sivri kemerle köprü tabliyesine açılan bu köşkün arka tarafında daha küçük çifte kemer bulunur. Herhalde kitâbe köşkünün üzeri evvelce bir tonozla örtülü idi. Yeni İmarek Köprüsü olarak adlandırılan şehrin oldukça uzağında olan Beyazıt Külliyesi'ni şehre bağlar (bk. BEYAZIT II CAMİİ VE KÜLLİYESİ). Köprü 126,55 m. uzunluğunda olup altı büyük gözle yanlarda küçük iki tahliye gözünden meydana gelmiştir. Rifat Osman Bey'in görüşüne göre bu köprü yakın semtler halkının camiye gitmesini kolaylaştırmak gayesiyle yapılmıştır. Sonraları bunu uzatma gereği duyulmuş ve II. Selim zamanında Yalnızgöz Köprüsü denilen bir ek inşa edilmiştir. Ancak iki köprü arasındaki arazi taşkınlarla bataklık haline geldiğinden 1070'te (1659-60) toprak kotu yükseltilerek buraya kemerli bir bölüm eklenmiştir.

Sarayıcı denilen yerde Edirne Sarayı'nın yapılması üzerine Lala Şâhin Paşa'nın oğlu Şehâbeddin Paşa burayı şehre bağlayan bir köprü ve bunun başına bir cami ile büyük bir hamam yaptırmıştır. Şehâbeddin Paşa veya Saraçhane Köprüsü olarak adlandırılan bu köprü'nün müzeye kaldırılmış olan Arapça kitâbesinde 855 (1451) yılı tesbit edilmiştir. İkinci kitâbesine göre ise 1113'te (1701-1702) II. Mustafa zamanında onarılmıştır: "... Fâikâ tekmi'l olunca dediler târîhini / Eyledi ferman bu cisri yaptı Sultan Mustafâ, 1113". Uzunluğu 120 m., genişliği 5 m. olan bu köprü'nün sivri kemerli on gözü vardır. Düzenli bir şekilde işlenmiş kesme taşlardan yapılmış olup ortasında mihrap biçiminde bir kitâbe

köşkü ile bunun karşısında mermer korkuluklu bir dinlenme sekisi vardır.

Sarayıcı'ni şehre bağlayan ikinci köprü Tunca üzerinde Fâtiş Sultan Mehmed, Hasbahçe veya sarayın 1844'ten itibaren cephanelik oluşundan dolayı Cephanelik adlarıyla da anılan köprüdür. Adalet Kulesi'nin hemen başında bulunan bu köprü muntazam işlenmiş kesme taşlardan yapılmış olup 34,20 m. uzunluğunda ve korkuluklarla birlikte 4,40 m. genişliğindedir. Ortada 8,20 m. açıklığında büyük sivri kemerli esas göz, yanlarda ise 6 m. açıklığında iki küçük göz bulunur. Tabliyesinin iki yanında kesme taştan korkuluklar vardır. Tunca üzerinde bir diğer köprü de Kanûnî Sultan Süleyman zamanında, herhalde üstlerindeki köşkle Terazi ve Adalet kulelerinin yapıldığı sırada 961'de (1554) inşa edilmiş olmalıdır. 60 m. kadar uzunlukta olan Kanûnî Sultan Süleyman Köprüsü'nün sivri kemerli, ortadaki ikisi geniş, yanlardakiler daha dar dört gözü mevcuttur. Tabliyenin iki tarafı kesme taş korkuluklarla sınırlanmıştır. Evvelce ortada bir kitâbe köşkünün bulunduğu ihtimal verilmektedir. Nitekim burada da yine ortada Şehâbeddin Paşa Köprüsü'ndeki gibi bir dinlenme sekisi vardır.

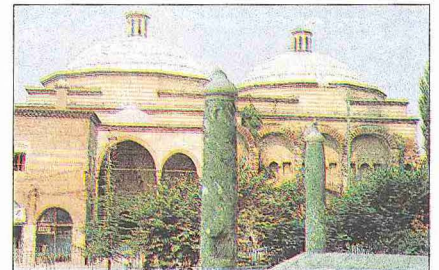
Timurtaş (Demirtaş) semtine geçmekte kullanılan ahşap bir köprü, Başdefterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa tarafından 1016 (1607-1608) yılında kâğır olarak yeniden inşa edilmiştir. Rifat Osman Bey'in yazdığına göre bir ara köprü'nün üstünün değiştirilmesi tasarlanmış, fakat Mimar Kemâleddin Bey buna şiddetle karşı çıkmıştır. Ekmekçizâde Ahmed Paşa Köprüsü on kemerli olmakla beraber bunlardan bir kısmı toprağa gömülmüş, ayrıca bir bölümü de yıkıldığından burası beton bir parça ile yamanmıştır. Köprü'nün büyük kemer veya kemerlerinin aralarında, mahmuzların üstünde ve iki yanlarında sivri kemerli küçük gözler vardır. Köprü'nün ortasında temelden itibaren dışarı taşan bir çıkıntı üstünde, üç taraftan sivri kemerlerle dışa açılan bir kitâbe köşkü yer alır (bk. EKMEKÇİZÂDE AHMED PAŞA KÖPRÜSÜ).

Edirne'nin son köprüsü, Karaağaç yolu üzerinde bulunan ve çok eski bir ahşap köprü'nün yerinde yapılmış olan Meriç Köprüsü veya Yeniköprü'dür. II. Mahmud Edirne'yi ziyaretinde 1253'te (1837) bunun kâğır olarak yeniden yapılması için emir vermiş ve inşaata onun vefa-

tından sonra devam edilerek 1263'te (1847) bitirilmiştir. Şair Zîver Bey'in yazdığı tarih kitâbesi Yunan işgali sırasında yok edilmiş ve ancak yeni bir hattat tarafından eski metin tekrar yazılarak 1966'da yerine konulmuştur. Yeniköprü on iki sivri kemerli olup mahmuzların aralarında klasik köprülerde olduğu gibi küçük boşaltma gözleri vardır. Bunların her biri bir mahmuzun üstünde yer almıştır. Köprü'nün ortasında eski geleceğe uyularak bir de kitâbe köşkü yapılmıştır. Ancak burası eskilerden çok değişik bir biçimdedir. Önde yabancı üslûpta kaide ve başlıklı ikiz sütunlu çift destek, arkada ırmak tarafında üç tek sütun mevcuttur. İki yanda ve arkada bu sütunlar kemerleri taşıyor; önde ise üstü alınlıklı evvelce bir tuğra bulunan kitâbe yer alır. Köşkün üstü kubbelerdir; tavanında fresko olarak manzara resimleri yapılmış olması da ayrı bir özelliktir.

Hamamlar. Evliya Çelebi Edirne'de Üç Şerefeli, Tahtakale, İbrâhim Paşa, Boyacılar, İshak Paşa, Selimiye, Murad Bey, Mezid Bey, Topkapı, Bayezid Han, Mihal Bey, Ağa, Kasım Paşa, Sultan Mehmed, Beylerbeyi, Ahî Çelebi, Kazasker, Kızlarağası ve Hünkâr Sarayı hamamlarını saydıktan sonra şehirde 3150 hânedan hamamının bulunduğunu bildirir ki bu sayının çok abartmalı olduğu açıkça bellidir. O. Nuri Peremeci ise on beş hamam hakkında kısa bilgi verdikten sonra bunlara Abdurrahman Hibri Efendi'nin *Enûsü'l-müsâmirin*'inden alarak kaybolmuş on sekiz hamamın da listesini eklemiştir. Rıfki Melûl Meriç de on dokuz hiçbir izi kalmamış olan otuz beş hamamın adını verir. Bunların arasında Kasım Paşa çifte hamamı 1314'te (1896-97) sahibi tarafından, emsalsiz bir yapı olduğu belirtilen Beyazıt Hamamı 1311'de (1893-94) Vakıflar tarafından yıktırılmış, ayrıca Makbul İbrâhim Paşa'nın

Sokullu Mehmed Paşa'nın yaptırdığı Çifte Hamam - Edirne

Ağa Hamamı, yerine Cizvitler'in hastahanesi yaptırılmak üzere ortadan kaldırılmıştır. Sadrazam Mahmud Paşa'nın 865'te (1461) yaptırdığı hamam da yıkılmıştır. Bunların arasında Çukur Hamam'ın da esasının Bizans yapısı olduğu söylenir. Edirne hamamlarına dair ciddi ve derin bir çalışma yapılmadığından bu hamamların mimari özellikleri ve planları yeterince bilinmemektedir. İlder Büyükdığan, Edirne'de bugün mevcut olan hamamların listesini şu şekilde tesbit etmiştir: Saray Hamamı, Gazi Mihal Hamamı, Beylerbeyi Hamamı, Yeniçeri Hamamı, Tahtakale Hamamı, Topkapı Hamamı, Mezid Bey Hamamı, İbrâhim Paşa Hamamı, Kum Kasrı Hamamı, Abdullah Hamamı, Tahmis (Boyacılar) Hamamı, Sokullu Mehmed Paşa Hamamı. Ancak bunların çoğu harabe halindedir.

En eski hamamların başında Selimiye Camii'nin kuzeydoğusunda bulunan Saray Hamamı gelir. Bunun evvelce bu çevrede yer alan ilk Edirne Sarayı'ndan kaldığı, daha sonra halka açıldığı söylenmektedir. Bir çifte hamam olan bu yapı harap durumdadır. İçinde eskiden çok zengin olduğu anlaşılan alçı kabartma süslerin izleri görülmektedir. Gazi Mihal Camii'nin evkafından olan ve aynı addaki köprü'nün başında bulunan çok büyük ölçüdeki çifte hamam da bugün yıkık durumdadır. Sarayı'ne giden ana yolun solunda, Beylerbeyi Yüsf Paşa Camii'nin karşısında bulunan ve aynı adı taşıyan hamam ise caminin evkafındandır. Güzel bir mimarisi olduğu anlaşılan bu çifte hamam da bugün yarı yıkık bir harabe durumundadır. Henüz duran bölümlerinde, kubbelere geçişlerde son derece zengin ve birbirinden değişik geçiş unsurları ile mukarnasların kullanıldığı görülür. Alaca Hamam da denilen Topkapı Hamamı'nın II. Murad tarafından 844'te (1440-41) yaptırıldığını bildiren Arapça kitâbesi müzede bulunmaktadır. Soyunma yerlerinin yalnız temel izi kaldığına göre bu kısımların ahşaptan olduğu anlaşılmaktadır. Bu çifte hamamın da geri kalan bölümleri yıkılmış ve yok olmaya mahkûm halde bırakılmıştır.

Edirne hamamları içinde, yine II. Murad'ın Dârülhadis Camii'ne vakıf olarak 838'de (1434-35) yaptırdığı Tahtakale Hamamı kâgir camekânlı bir çifte hamamdır. Son yıllarda restorasyonu yapılan ve şehrin merkezindeki Üç Şerefeli Cami karşısında olan Sokullu Mehmed Paşa Hamamı Mimar Sinan yapısı bir çifte hamamdır. XVI. yüzyıla ait olan bu gü-

zel esere sonraları Taşhan denilen bir han bitıştırılmıştır. 1960'lı yıllarda meydana genişletmek için bu hanın yıkılmasına girişilmiş, fakat faaliyetin durdurulması üzerine hanın hamam cephesine bitişik yıkıntısı da olduğu kadarı ile restore edildiğinden hamamın garip bir cephesi olmuştur. Taş ve tuğla şeritler halinde yapılan hamamın iki sütuna oturan üç kemerli zarif bir giriş revakı bulunduğundan başka zengin mukarnaslı kavsaraya sahip bir kapısı vardır.

Edirne hamamları Osmanlı tarihinin ünlü kişilerinin vakıfları olarak yapılmıştır. Fâtiht Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde dört defa sadrazam olan İshak Paşa'nın XV. yüzyılın ikinci yarısında yaptırdığı Tahtalı Hamam'ın şimdi sadece duvar kalıntıları mevcuttur. Karaca Bey'in kızı ve İbrâhim Paşa'nın zevcesi Hundi Hatun'un 899 (1494) yılında düzenlediği vakfiye ile (zeyli 908/1502-1503 tarihli) vakfettiği Kazasker Hamamı da yok olmuştur. Bu dönemde Hekimbaşı olan Ahî Çelebi'nin Eskicami yakınında inşa ettirdiği tek hamam Oğlanlı Hamam adıyla tanınmıştır. Bunun sebebi, mermer kurnalardan birinin üstünde genç bir erkek başı kabartmasının bulunmasıydı. İlkçağ'a ait bir devşirme parça olduğu anlaşılan bu kabartma hamamın edebiyata geçmesine yol açmış, hatta tanınmış bir Alman Türkoloğunun bir makalesine konu olmuştur. Evliya Çelebi de, "Güya resim canlıdır, ne taraftan baksan güler gibi görünür" diyerek bu kurnadan bahseder. 845'te (1441-42) şehid düşen Mezid Bey'in evkafından olan hamam, klasik mimarinin orantılarına sahip güzel küçük bir tek hamamdır.

Çeşme ve Sebiller. Edirne'nin su ihtiyacını karşılamak üzere şehrin 40 km. kadar uzağındaki Sinanköy ve Taşlımüsellim'deki kaynaklardan su getirilmiş olduğu bilinmektedir. XVI. yüzyılda Kanûnî Sultan Süleyman zamanında yapılan bu tesisler sonraları başka yolların da eklenmesiyle daha zengin bir duruma getirilmiştir. II. Abdülhamid devrinde Edirne valisi olan Hacı İzzet Paşa'nın bu şebekeyi 1890 yılında tamir ettirdiğine dair bir kitâbe vardır.

R. Melûl Meriç, Edirne'de 190 kadar çeşmenin varlığından bahsederek bunlardan 123'ünün adlarını ve bulundukları semtleri verir. Bu listelere göre Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Edirne'nin imarına 1077'de (1666-67) büyük himmet göstererek çeşitli yerlerde on iki çeşme yaptırmıştır. Bunlardan Selimiye

Beyazıt
Külliyesi'nin
avlu kapısı
önündeki
Sinan
Ağa Çeşmesi -
Edirne

Camii önünde olanı, kesme taştan klasik üslûpta sade bir yapıya sahip bir meydana çeşmesidir. Üstü kiremit kaplı bir sakıfla örtülü olan çeşmenin bir cephesindeki sivri kemeri üstünde uzun manzum kitâbe yer alır. Bu kitâbede, "Akıttı Edirne şehrinde bir su" denildiğine göre Mustafa Paşa'nın ayrıca su getirmiş olduğu tahmin edilmektedir. Sinan Ağa tarafından da 1080 (1669-70) yılında bir su yolu üzerinde kendi, eşi ve oğlu ile kızı adına dört çeşme yaptırılmıştır. Bunlardan Beyazıt Külliyesi avlusu dışında olanı, kare planlı üstü piramit biçiminde külâhlı klasik üslûpta bir meydan çeşmesidir. Cephelelerinde sivri kemerler vardır; köşeleri ise sütunçe biçiminde işlenmiştir ve bir kemerin üstünde dört beylilik kitâbesi bulunur.

Amcazâde Hüseyin Paşa, II. Mustafa zamanında Arabacılar Meydanı denilen yerde dört yüzlü büyük bir çeşme yaptırmıştı. Özel bir su yolundan beslenen, güzel ve süslü bir yapı olan bu meydan çeşmesi 1297 (1880) yılında bir Rum'a satılmış ve sahibi tarafından yıktırılmıştır. Edirne'de Amcazâde Hüseyin Paşa'nın daha başka çeşmeleri de vardır. Oral Onur'un Edirne kitâbeleri hakkındaki eserinde, yerinde veya binası yıktırıldıktan sonra müzeye taşınmış kırk dört kadar çeşme kitâbesinin fotoğrafları ve metinleri, ayrıca ortadan kalkmış çeşmelere ait yalnız metin kopyaları bulunan yirmi yedi kitâbe yayımlanmıştır.

Türk neo-klasik üslûbunda dört cepheleli bir meydan çeşmesi Karaağaç'a giden yol kenarında, küçük tren istasyonunun yanında bulunmaktadır. Dört cephesinde sivri kemerli çeşmeler olan, itinalı bir işçilikle yapılmış bu güzel çeşmenin üstünü geniş saçaklı bir ahşap çatı örtmektedir. Evvelce eski askerî hastahanesinin önünde iken 1971'de yeni bedesten önüne taşınan Muharrem 1334 (Kasım 1915) tarihli çeşmenin, Edirne'nin yaşadığı bir başka facianın tarihî bir bel-

gesi olarak ayrı bir yeri vardır. Bu çeşme kitâbesinde, 1911-1912 yıllarında koleradan 581, tifüsten 344 ve "hum-mâ-yî râcia"dan yetmiş iki kişinin, ayrıca üç hekimin de tifüsten "şehiden" vefat ettikleri ve bu çeşmenin şehidlere "bir vesile-i rahmet olmak üzere" inşa edildiği bildirilmiştir.

Edirne'de bunların dışında on bir kadar sebül bulunmaktaydı. O. Nuri Pere-meci bunlardan altısının durduğunu, diğerlerinin ise ortadan kalktığını yazar. R. Melûl Meriç de on üç sebülün adını verir. Bu sebillerden sade ve çok basit yapısı ile bu çeşit hayır binaları mimarisinin çok değişik örneklerinden biri, Yıldırım Camii yakınındaki 996 (1588) tarihinde Hasan b. Mustafa Çelebi ruhu için yapılan sebildir. 1971 yılında tamir edilen bu sebül mermer sövelerle çerçevelenmiş iki pencereden ibarettir.

Mezid Bey Hamamı yakınında olan Ekmekçizâde Ahmed Paşa Sebili 1009 (1600-1601) yılında yapılmıştır. Kemer alınlıklarının içleri rûmî kabartmalarla süslenerek iki cephede iki ayrı kitâbe bu bezemenin altına ve içine yerleştirilmiştir. Birinci kitâbede, sebülün üstünde bir kahvehane bulunduğunun belirtilmesi oldukça gariptir. Sebül üçüncü bir kitâbeden anlaşıldığına göre 1193'te (1779) bir Edirne mollası tarafından tamir ettirilmiştir. Oral Onur ayrıca, 1212 (1797-98) yılında Derviş Emin Baba'nın yaptırdığı, fakat yıkıldıkları için sadece kırık kitâbeleri müzede bulunan iki sebülün kitâbe metinlerini yayımlamıştır. Bunların tarih manzumeleri Edirneli şair Kesbî'ye aittir. Saraçhane Sebili'nin de mermer levhalar halinde beş parçadan ibaret kitâbeleri müzededir. Mimari özellikleri tesbit edilemeyen bu sebül R. Melûl Meriç'e göre 1285'te (1868-69) yıkılmıştır. Yapı, kitâbesinden öğrenildiği kadarı ile II. Mahmud döneminde Edirne Valisi Esad Muhlis Paşa tarafından 1243'te (1827-28) ihya edilmiştir. Aynı valinin, yine eski bir sebülün yerinde 1262'de (1846) ihya ettirdiği sebül ise mimari bakımından fazla önemli değildir. Yalnız kitâbesinde, "Biri işte bu sebül ki harâb olmuş iken / Bende-i Muhlis üç def'adır eyler inşâ" denilmesi biraz gariptir. Üç Şerefeli Cami hazîresi duvarında 1216'da (1801) Filibeli Çelebi Ağa tarafından oğlu Edhem'in ruhu için yaptırılmış bir sebül vardır. Aynı yerde Hekimbaşı Yûsuf Efendi adına 1106'da (1694-95) inşa edilmiş bir sebül daha bulunmaktadır. Eski camii'nin muvakkithâ-

nesi olan küçük yapının da esasında sebül olduğu söylenir. Kitâbesini yazan hattatın imzasının altındaki tarih 1195'tir (1781). 1242 (1826-27) tarihli kitâbe ise muvakkithâneye aittir.

Bedesten ve Çarşılar. Osmanlı şehirlerinin çoğunda olduğu gibi Edirne'de de ticaretin merkezini bir bedesten teşkil ediyordu. Eski camii'nin evkafı olarak I. Mehmed'in XV. yüzyılın ilk çeyreğinde yaptırdığı bedesten bütün benzerlerinin en büyükleri arasında yer alır. Taş ve tuğla dizileri halinde yapılmış olup dikdörtgen planlıdır ve üstü iki sıra halinde on dört kubbe ile örtülmüştür. 1315'te (1897-98) Müşir Ârif Paşa'nın yardımıyla, son olarak da 1965'te tamir edilmiştir (bk. BEDESTEN). Evliya Çelebi Edirne'de "eski bedesten" denilen ikinci bir bedestenin de bahseder. 1063'te (1653) şehre geldiğinde bu bedestenin iki kubbesinin yıkılmış halde olduğunu belirttiğine göre 1752 zelzelesinden sonra daha da harap duruma girdiği düşünülebilir. I. Murad yapısı olduğuna ihtimal verilen bu bedesten XIX. yüzyıl ortalarında tamamen ortadan kalkmıştır.

Selimiye Camii yapıldıktan sonra buraya hem gelir hem de cemaat sağlamak gayesiyle caminin şehre bakan tarafında yaptırılan arasta ise Selimiye Külliyesi'nin bir parçası olarak tasarlanmıştır. Yani bu arasta sonradan eklenmiş değil Mimar Sinan'ın düşünüp cami bitirildikten sonra inşa edilen ve onunla bir bütün olan yapıdır. Arasta XVII. yüzyılda Haffaflar Çarşısı idi. 255 m. uzunluğunda olan bu çarşının içinde 124 dükkan bulunur. 1291'de (1874) Ârif Paşa'nın gayretiyle restore edilmiştir. Uzun yıllardır metrük ve harap halde bulunan arasta yakın tarihlerde tamir edilip tekrar çarşı olarak açılmıştır.

Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın 976'da (1568-69) yaptırdığı çarşı da esasında Ali Paşa'nın vakıflarına gelir sağlama düşüncesiyle inşa edilmiş bir arastadır (bk. ALİ PAŞA ÇARŞISI). Burası da üstü tonoz örtülü bir orta yolun iki yanında sıralanan tonozlu ve yola sivri kemerlerle açılan dükkân gözlerinden oluşmuştur. Selimiye'nin alt tarafında Yemişkapı adı verilen büyük bir han vardı. II. Ahmed döneminde 1018 (1609-10) yılında yapılan bu han iki katlı, üst kat odaları kubbeli ve tonozlu, ortası avlulu ve eski Edirne fotoğraflarında görülen büyük bir yapı idi. Bütünyle yıkılıp ortadan kaldırılmıştır. Balkapanı, Unkapanı, Nahilhanı,

Rüstem Paşa Hanı - Edirne

Araplar (Esircihanı) hanları da bugün izleri kalmayacak şekilde yok olan eserlerdendir.

Kervansaray ve Hanlar. Edirne kervansarayları arasında en büyüğü ve mimari bakımdan en değerlisi Rüstem Paşa'nın Mimar Sinan'a yaptırdığı binadır. Bir orta avlu etrafında iki katlı revaklar ve bunların arkalarında sıralanan hücrelerden meydana gelmiştir. Avlunun ortasında genellikle diğer han ve kervansaraylarda olduğu gibi altında şadırvanın yer aldığı bir de mescid bulunuyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Edirne'nin işgalinde bu mescid yıkılmıştır. Rüstem Paşa Hanı çeşitli esnaf tarafından oldukça harap halde kullanılırken 1960'lı yıllarda büyük çapta bir restorasyondan sonra otele dönüştürülmüştür. Ancak restorasyon sırasında avludaki bu mescidin ihyası ihmal edilmiştir.

Gebze'deki büyük külliyesinden başka Edirne'de de çok sayıda vakıf eserleri olan Çoban Mustafa Paşa'nın 931 (1524-25) yılında yaptırdığı bina İkika-pılı Han olarak adlandırılmıştır. Arapça kitâbesinde yapımı için 1.301.920 dirhem harcandığı belirtilen bu çok önemli tarihî eser maalesef 1935 yılı civarında belediye tarafından yıktırılmıştır. Edirne'nin mimari bakımından en ilgi çekici kervansarayı hiç şüphe yok ki Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın yaptırdığı eserdir. Buna yanındaki camiden dolayı yanlış olarak Ayşekadın Hanı denilmiştir. Kapısı üstündeki uzun manzum kitâbeye göre Ahmed Paşa tarafından I. Ahmed'in isteği üzerine 1018'de (1609-10) yaptırılmıştır. Mimarının Sultan Ahmed Camii'ni de inşa eden Sedefkâr Mehmed Ağa olduğu ileri sürülür. Mimari özellikleri itibarıyla bir bakıma Büyükkemekce'dekine benzer. Ancak bunun ortasında sekizgen biçiminde merkezî bir mekân vardır ve üstünün açık mı, kapalı

mı olduğu tartışma konusu olmuştur. İki yanlarda ise uzun ve üstleri çifte meylli çatılarla örtülü mekânlar yer alır. Bu şekliyle Ahmed Paşa Hanı'nın yakın bir benzeri, şimdi Bulgaristan sınırları içinde kalmış olan Harmanlı yakınında bulunuyordu (bk. EKMEKÇİZADE AHMED PAŞA KERVANSARAYI).

Edirne'de mevcut birçok han değişik zamanlarda yıkılıp yerlerine çeşitli kamu binaları inşa edilmiştir. Meselâ Araplar Hanı yerine Askerî Rüşdiye, Halil Paşa Hanı yerine Müşirlik Dairesi, Gümrük Hanı yerine Dâire-i Askeriyye, Hacı Ale-müddin Hanı yerine telgrafhâne ve otel, Mezid Bey Hanı yerine Rumeli Otel, Çubukçular Hanı yerine belediye bahçesi yapılmıştır.

Türbe ve Mezarlıklar. Edirneli Arapza-de İlmî Efendi kırk bir velî türbesinin adını verir. R. Melûl Meriç bu hususta, "Bu kırk bir türbeden başka Edirne'de cami, mescid ve tekke hazîrelerinde, müstakil kabristanlarda ve muhtelif yerlerde ruhaniyetlerinden istiâne edilen pek çok zevatın kubbeli, kubbesiz, kâgir, hımış ve ahşap türbeleri vardı. Ancak Hacı İzzet Paşa Türbesi'nin yapıldığı yıla kadar inşa edilmiş olan bu türbelerin yüzde doksan-doksan beşi bugün yoktur; bulundukları yerler ya arsadır, yahut üzerlerine yeni binalar inşa olunmuştur" diyerek bunun arkasından almış iki türbede yatanların adlarını bildiren bir liste vermiştir. Edirne'nin eski kabristan arazileri ise özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında birçok şehirde olduğu gibi parsellenecek satılmış ve yerlerine binalar yapılmıştır. Edirne'nin tarihî bakımından önemli ve mezar taşı sanatının güzel eserlerinden olan XV. yüzyıla ait kabirlerinden bir kısmı Gazi Mi-hal Bey Camii hazîresinde bulunmaktadır. Dârülhadis Camii hazîresinde 876'-da (1471-72) ölen Karamanoğlu Mehmed Bey'in kabri, mihraplı baş ve ayak şahîdelerinden başka Selçuklu mezarları gibi bütün yüzeyleri girift bir hatla işlenmiş manzum yazılarla kaplanmış bir

Türk ve
İslâm
Eserleri
Müzesi ile
Şah Melek
Camii
hazîresindeki
yenîçeri
mezar taşı
örnekleri -
Edirne

sandukaya sahiptir. I. Mehmed'in vezirlerinden Bayezid Paşa'nın, II. Murad'ın vezirleri Balaban Paşa ile Hasan Paşa'nın, Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devirleri vezirlerinden Fazlullah Paşa ile Kasım Paşa'nın, Kıbrıs'ın fethinde yararlıkları olan Muzaffer Paşa'nın, 1072'de (1661-62) sefere çıkarken yolda ölen Tevkiî Mustafa Paşa'nın kabirleri buradadır. Viyana bozgunu üzerine Belgrad'da idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kesik başı Saruca Paşa Camii hazîresine gömülmüştür. Şâhidesinde şu dörtlük yazılıdır: "Ser-i Serdâr-ı Ekrem Sadr-ı A'zam Mustafa Paşa / Edip rihlet civâr-ı evliyâda eyledi me'vâ / Kusu-ru yoğ iken sa'y ü gazâda min-vechi'n-nevâ / Şehîd ü hem saîd oldu ola firdevse ebed-süknâ, 1095". Budin Kalesi'ni kahramanca müdafaa eden, fakat bazı kişilerin hışmına uğrayan Melek İbrâhim Paşa da 1097'de (1685-86) idam edilmiş ve başı aynı yere Kara Mustafa Paşa'nın yanına gömülmüştür. Ancak her iki mezarın 1938'de yerleri değiştirilmiştir. 1694-1695 yılları arasında sadrazam olan ve idam edilen Sürmeli Ali Paşa'nın mezar taşı ise Kasım Paşa Camii hazîresinden çıkarılarak müzeye konulmuştur. Üç Şerefeli Camii hazîresinde, 1105'te (1693-94) ölen Cizyedar Abdullah Paşa ile aynı yıl vefat eden Osman Paşa'nın, 1110'da (1698-99) ölen Bozoklu Mustafa Paşa'nın, 1198'de (1783-84) vefat eden Osman Paşa'nın, 1311'de (1893-94) ölen Mustafa Paşa'nın, yine aynı yıl ölen Âtîf Paşa'nın kabirleri vardır. Bu sonuncunun

mezarı, XIX. yüzyılda benzerlerine çok rastlanan biçimde lahit kısmı Osmanlı arması ile süslü, baş şahîdesi ise sancak şeklinde mermerden yapılmıştır.

Kısa süre sadrazam olan Damad Mehmed Emin Paşa 1183'te (1769-70) idam edildiğinde Piyade Kışlası yanındaki camide bulunan türbeye gömülmüştür. 1198'de (1783-84) Edirne'de ölen Numan Paşa Eskicami civarında, 1253'te (1837) haksız şekilde idam edilen Pertev Paşa Seyyid Celâlî Türbesi'nin yanına gömülmüştür. Aynı yerde, Edirne valilerinden 1281'de (1864) ölen Süleyman Refet Paşa ile 1282'de (1865) vefat eden Mehmed Ârif Paşa'nın da mezarları bulunmaktadır. Yine Edirne valilerinden olup 1310'da (1892-93) ölen Ahmed İzzet Paşa'nın Üç Şerefeli Cami yanında bir türbesi vardır. Edirne mezarlıklarından parsellenecek satılanların metre kare olarak ölçüleri ve bunları satın alanların adları R. Melûl Meriç'in makalesinde bulunmaktadır (*Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I, 484-485). Bu büyük şehrin mezarlıklarında tarih veya sanat bakımından önemli birçok taşın câhil ve eski kültüre değer vermeyen idarecilerin elinde yok edildiği anlaşılmaktadır. Fakat Mimar Sinan'ın torunu Fatma Hanım için yaptırdığı, başka benzeri olmayan sanduka biçimindeki mezar nasılsa bu katliamdan kurtulmuştur. Yeniçeriliğin kaldırılması sırasında bilhassa İstanbul'da tahrip edilen yeniçeri mezar taşlarından pek çok sayıda üsküflü şâhîde bulundukları yerlerden sökülerek Edirne Müzesi'ne konulmuştur.

Diğer Yapılar. XIX. yüzyıl içlerinde Edirne'de hükümet konağı, belediye, askerî daireler, mektep, askerî depolar, kışlalar, hastahaneler gibi Batı mimari üslûbunda binalar da inşa edilmiştir. Bunların arasında belediye binası dikkate değer. Eski Roma şehri surunun köşe kulelerinden biri, üstüne önce 1303'te (1886) ahşaptan, 1310'da (1892-93) kâgir olarak birkaç kat halinde ilâveler ya-

Türk
neo-klasîği
üslûbunda
inşa edilen
Karaağaç
Tren İstasyonu -
Edirne

pılmak suretiyle saat kulesine dönüştürülmüştü. Bunlar da yine Batı üslubunda idi. Bu ilâve katlar, son zelzelede çatladığı ileri sürülerek 1953'te belediye tarafından dinamitle yıktırılmıştır. Edirne'de sanat bakımından yeni sayılacak önemli bir yapı, Karaağaç'ta Balkan Savaşı'ndan az önce yapımı tamamlanan tren istasyonudur. Mimar Kemâleddin Bey'in (ö. 1927) eseri olan Türk neo-klassiği üslubundaki bu güzel bina uzun yıllar kullanılmamış, 1960'larda kısa süre için işletmeye açılmış, fakat daha sonra tekrar atıl kalmış ve nihayet Trakya Üniversitesi'ne devredilerek kullanılmaya başlanmış ve kurtarılmıştır. Edirne Tren İstasyonu, klasik dönem Türk mimari organlarının modern çağın bir sanayi yapısına uygulanışının örneği olarak Türk sanat tarihinde yer alacak bir binadır.

BİBLİYOGRAFYA:

Konunun genişliği sebebiyle bu bibliyografyada ancak belli başlı yayınlara yer verilmiştir.

Hoca Sâdeddin, *Tacüt-tevârîh*, I, 76; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, tür.yer.; Abdurrahman Hibrî, *Entisû'l-müsâmirîn ft târîhi Edirne*, Edirne Selimiye Ktp., nr. 2163; Ahmed Bâdi Efendi, *Ri-yâz-ı Belde-i Edirne*, Edirne Selimiye Ktp., nr. 2315/1-3; G. Sayger — A. Desarnod, *Album d'un voyage en Turquie fait par ordre de S. M. l'Empereur Nikolaï 1er en 1829 et en 1830*, Paris, ts.; Rifat Osman, *Edirne Rehnûmâsı*, Edirne 1336; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939; Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*, İstanbul 1949; Gündüz Özdes, *Edirne*, İstanbul 1951; Ayverdi, *Osmanlı Mimârîsi I*, tür.yer.; a.mlf., *Osmanlı Mimârîsi II*, tür.yer.; a.mlf., *Osmanlı Mimârîsi IV*, tür.yer.; Yüksel, *Osmanlı Mimârîsi V*, tür.yer.; Oral Onur, *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitâbeler*, İstanbul 1972; F. Th. Dijkema, *The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne*, Leiden 1977; *Edirne* (haz. Kültür Bakanlığı), İstanbul 1993; Rifki Melül Meriç, "Edirne'nin Tarihî ve Mimari Eserleri Hakkında", *Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I, İstanbul 1963, s. 439-536; Özkan Ertuğrul, "Edirne Yapıları", *Théma Larousse*, İstanbul 1994, s. 276-277.

Saray. Rifat Osman, *Edirne Sarayı* (nşr. A. Süheyl Ünver), Ankara 1957; Tahsin Öz, "Edirne Yenisarayı'nda Kazı ve Araştırmalar", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 217-222; Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, İstanbul 1969-73, I-II tür.yer.; A. Süheyl Ünver, "Edirne Sarayında Hamamlar", *Yücel*, sy. 26 (1937); a.mlf., "Edirne Sarayında Kum Kasrı", *Arkitekt*, X, İstanbul 1940, s. 253-257.

Camiler. Aptullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara 1964 tür.yer.; a.mlf., *Mimar Sinan*, İstanbul 1986; a.mlf., "Edirne'de Yıldırım Camii, *TTK Belleten*, XXVIII (1964), s. 419-438; Semavi Eyice, "Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devre Ait Eserler", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s. 39-76 (kiliseden çevrilen ca-

miller); a.mlf., "İlk Osmanlı Devrinde Dinî-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İFM*, XXIII (1962-63), s. 3-80; a.mlf., "Edirne'de Selimiye", *Sanat Dünyamız*, sy. 17, İstanbul 1979, s. 10-17; Oral Onur, *Edirne Minareleri*, Edirne 1972; Ratıp Kazancıgil, *Edirne İmaretleri*, İstanbul 1991; C. Guritt, "Die Bauten Adrianopels", *OA*, I (1910-11), s. 1-4, 51-60; Kemal Altan, "Selimiye Camii ve Manzumeleri", *Arkitekt*, İstanbul 1937, s. 294-297; Beyhan Karamağaralı, "Edirne Eski Camiinin Kitâbeleri ve Mimarimizdeki Yeri", *VD*, IX (1971), s. 331-336.

Köprüler. Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 88, 107, 109, 115, 139, 170, 190; a.mlf., "Köprülerde Tarih Köşkları", *STY*, II (1966-68), s. 24-35; Gülgün Tunç, *Taş Köprülerimiz*, Ankara 1978, s. 27, 77, 79, 105, 136, 159, 189, 197, 199; Rifat Osman, "Edirne Köprüleri-Eski Köprü", *Millî Mecmua*, sy. 95, İstanbul 1927, s. 1533-1535; a.mlf., "Edirne-Sarayıcı Köprüleri", *a.e.*, sy. 97 (1927), s. 1562-1564; sy. 98, s. 1579; Muzaffer Erdoğan, "Edirne Köprüleri", *Karagöller Bülteni*, sy. 158, Ankara 1963, s. 24-25; İsmet İter, "Edirne-Yeni Köprü", *a.e.*, sy. 165 (1964), s. 41-42; a.mlf., "Edirne'de Gazi Mihal ve Yıldırım Köprüleri", *a.e.*, sy. 180 (1965), s. 16-17.

Ticaret Yapıları ve Hanlar. Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985, tür.yer.; Turhan Dağlıoğlu, "Edirne'de Ayşe Kadın Hanı", *Ülkü-Halkevleri Dergisi*, XII/67, Ankara 1938, s. 88-89; Ertan Çakır, "Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, sy. 1, Ankara 1974, s. 129-144.

Hamamlar. Doğan Kuban, "Edirne'de Bazı İkinci Murat Çağı Hamamları Mukarnas Bezemeleri Üzerine Notlar", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 447-459; Sabih Erken, "Edirne Hamamları", *VD*, X (1973), s. 403-419; İter Büyükdığın, "Edirne Hamamlarının Restitüsyon Sorunları", *STAD*, sy. 10 (1991), s. 27-34.

Sivil Mimari. Celâl Esad Arseven, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984 tür.yer.; Rifat Osman, *Edirne Evleri* (içinde: "Dr. Rifat Osman'a Göre Edirne Evleri ve Konakları", haz. A. Süheyl Ünver), İstanbul, ts.; a.mlf., "Edirne Âbideleri, Edirne Türk Evleri", *Millî Mecmua*, sy. 78 (1927), s. 1580; Halûk Şehsuvaroğlu, "Edirne'de Sivil Mimarimiz", *TTOK Belleteni*, sy. 228 (1961), s. 15-16; Süheyl Ünver, "Edirne'de Mimari Eserlerimizdeki Tabii Çiçek Süslemeleri Hakkında", *VD*, V (1962), s. 15-18; a.mlf., "Türk Sanat Tarihinde Edirnekârî Lâke İşleri ve Sanatkârları", *a.e.*, VI (1965), s. 15-20; Sebhattin Türkoğlu, "Edirne Müzesindeki Edirnekârî Ağaç İşlemeleri", *Türk Etnografya Dergisi*, X (1967), s. 67-74.

Diğer Eserler. Yıldırım Yavuz, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, Ankara 1981, s. 257-264 (Edirne ganı); Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, tür.yer.; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Edirne Mezarları", *Türk Tarih, Arkeologiya ve Etnografya Dergisi*, sy. 3, Ankara 1936, s. 163-192; Semavi Eyice, "Edirne Saat Kulesi ve Üzerindeki Bizans Kitabesi", *GDAAD*, VIII-IX (1980), s. 1-22.

SEMÂVİ EYİCE

EDİRNE ANTLAŞMASI

1828-1829

Osmanlı-Rus savaşı sonunda
14 Eylül 1829 tarihinde
imzalanan antlaşma.

Edirne Antlaşması ile sonuçlanan Osmanlı-Rus savaşının başlangıcı, 1821 Mora ayaklanması sonrası meydana gelen olaylarla yakından ilgilidir. Rumlar'ın ilân ettikleri bağımsızlığı destekleyen İngiltere, Fransa ve Rusya'nın müdahaleleri neticesinde bir Avrupa meselesi haline dönüşen bu ayaklanmanın ardından Rusya, Akkırman Antlaşması ile (7 Ekim 1826) Eflak-Boğdan ve Sırbistan imtiyazlarının genişletilmesini Osmanlılar'a kabul ettirmişti. Ayrıca bu üç devlet Bâbü'lî'ye bir nota vererek Yunanistan'ın Osmanlılar'a tâbi fakat iç işlerinde bağımsız bir devlet olmasını istemişler, teklifleri reddedilince ortak donanmalarıyla Navarin'deki Osmanlı gemilerini batırmışlardı (20 Ekim 1827). Kendilerinden tazminat istenince de İstanbul'daki elçilerini geri çekmişler, Rusya ise Bâbü'lî'nin yayımladığı bildiriye bahane ederek savaş açmıştı (26 Nisan 1828).

Balkanlar'da ve Kafkaslar'da saldırıya geçen Ruslar Boğdan'a girdikleri gibi Anapa Kalesi'ni de kuşattılar. Bunun üzerine Bâb-ı Meşihat'ta toplanan umumi mecliste Haremeyn müfettişi Keçecizâde İzzet Molla Rusya ile anlaşmayı önerdiyse de bu görüş kabul edilmeyerek harp ilânına karar verildi. Bu arada Ruslar Tuna'yı aşarak İbrâil'i almışlar, Anapa, Kars ve Ahıska'yı ele geçirmişlerdi. Savaş aleyhindeki lâyihasını II. Mahmud'a sunan İzzet Molla ise Sivas'a sürülmüş, barış isteyen Şark seraskeri Galib Paşa da Gelibolu'ya gönderilmişti. Öte yandan tam bağımsız bir Yunan devleti kurulması için üçlü yeni bir protokol imzalayan Rusya yeniden harekâta girişmiş, Silistre'yi ele geçiren General Diebitch Edirne'ye doğru ilerlemeye başlamış, doğuda Erzurum'u ve Faş'ı (Poti) alan Rus birlikleri Bayburt önlerine kadar gelmişlerdi. Fakat bu ilerleyiş iki cepheye savaşan Rusya için kolay olmamış, arkalarının kesilmesinden korkan ve salgın hastalıklarda büyük kayıplara uğrayan Ruslar barış isteme gereğini duymuşlardı. Çar Nikola'nın ara buluculuğunu istediği Prusya Kralı Friedrich Wilhelm'in gönderdiği General Müffling'le yapılan görüşmelerden sonra toplanan "umumi meşveret"te Reisülküttâb Pertev Efendi'nin aleyhte bulunmasına rağmen